

ЕТНОЛОГИЯ

ТРАДИЦИОННИ МИТОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА БЪЛГАРСКИ ПРЕДАНИЯ И ЛЕГЕНДИ, СВЪРЗАНИ С ВОДОИЗТОЧНИЦИ*

Евлоги Данков

Философският интерес към творчеството на българския етнолог и етнограф Николай Колев е лесно обясним като се има предвид, че след завършване на висшето си образование той защитава във Виена през 1969 г. дисертация като получава званието **Dr. Phil.** Веднага след защитата на своята дисертация Николай Колев става преподавател по етнография – етнология в Историческия факултет на ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”. Естествено Николай Колев отдава най-голямата част от своите изследователски усилия на българската етнография – етнология (неговият учебник “Българска етнология/етнография” е претърпял шест издания). Но заедно с това той никога не загърби философските проблеми, произтичащи закономерно от неговата дисертация. Неговите идеи фактически касаят семиозиса на пред-философското (**митологично**) мислене, чиито следи без особени усилия се откриват в българската традиционна народна култура и нейната история. Особено показателна в това отношение е последната му книга, почиваща върху теренните проучвания над които, както се вижда, е работил в продължение на десетилетия – **“Български предания и легенди, свързани с водоизточници”**.

* **Н. Колев.** Български предания и легенди, свързани с водоизточници. В. Търново, Faber, 2000, 272 с.

Не е трудно да се забележи, че голяма част от тези легенди и предания са реминисценции на **българската митология**. За сведение ще отбележим, че най-широкообхватно българската митология е представена от Анани Стойнев. (А. Стойнев (съст.). Българска митология. Енциклопедичен речник. С., 1994. 398 с.). За нас – философите, които включваме в предмета на нейния собствен произход, нашата традиционна митология е изключително важна. Известен е онтологичният принцип, че онтогенезата (в широк смисъл) на отделните предания и легенди е свързана с филогенезата на духовността. Българската философия е задължена да отчита прехода от митологичното мислене към философията като метафизика. Всеки народ, който притежава своя собствена философия, както и при нас българите, поради историческото си битие е принуден да реконструира своето безсъзнателно, съзнателно и самосъзнателно минало. Така наред с историята на българската етническа култура следва да се утвърди и направлението “Философия на българската етнология”.

Книгата на Николай Колев се оказва особено ценна в това отношение, защото тя е създадена на основата на конкретна събирателска дейност, която касае ценностната система в духовния живот на българите в миналото. Ако някой не познава науката за знаковите системи – **семиотиката**, лесно може да не забележи приносите в книгата на Николай Колев.

Освен метафизичен **семиотичен анализ** нашата рецензия на книгата ще отчете учението на Карл Густав Юнг за **архетиповете**. Без особени усилия във въпросните български предания и легенди, свързани с водоизточници, могат да се открият архетипове, които пронизват диахронния континуум на българската култура в един продължителен исторически обхват, отнасящ се до българското културно битие.

От гледна точка на българското митологично мислене следва да отбележа най-напред, че архетипът “вода” е едновременно и космически първоелемент. Още в античността той е шифрован чрез геометричната структура икосаедър. Този архетип има и антропоморфен наглед – образец. Неговите прояви в различните легенди и предания варират, но е налице инвариантност, свързана с универсалиите на българската култура.

Особен интерес предизвиква констатацията на Н. Колев, че всеки ценен водоизточник има свой “домакин”, “наместник”, “стихия” и др. Древният митологичен анимизъм по българските земи е съвсем очевиден като се има предвид, че “стопанинът и наместникът са схващат като души на починали предци” (с.13). Огромно количество от водоизточниците са свързани с пренасяне на жертва чрез вграждане сянката на жив човек. *Освен посочените случаи от Н. Колев, мога да добавя още един, който многократно съм слушал от баба си Минка Хинкова от с. Горно Павликени. (Родът ѝ произтича от Казачево, Ловешко.) И досега за мен е необяснимо защо тя предпочиташе да взема вода от една твърде отдалечена чешма, носеща името “Домашевец”. От нея изтичаше най-хубавата вода за пиене. Чешмата беше каменна с твърде високи зидове, надхвърлящи два метра. Баба ми казваше, че там е вградена една мома и на лунна светлина някои хора са я виждали как преди с хурката или плете. Като дете аз с голямо желание съпровождах баба си до тази чешма, тъй като винаги очаквах да видя тази мома и във въображението си я представях как би изглеждала. Но никога не я видях и си помислих, че причината е защото ходехме за вода през деня. Всъщност това беше момината чешма на селото, подобно на чешмата в “Извора на белоногата”. С подобна легенда е свързана “Радината чешма” в книгата на Н. Колев. За тази чешма информаторът, когото цитира Н. Колев, е изрекъл следното: “Казвали са ми, че и сега по наше време, като е месечина, и минеш покрай чешмата, отдалеч видиш да седи една мома, тя преди с къделя, а до нея пилицата клюцат. Я кога е темно, чувало се само “цар, цър, цър” от пилицата, а момата не се види, нали на темно не се преди” (с. 49). Разбира се, от гледна точка на психологията това са фантазми – представи, изградени върху архетипна основа. Самите архетипове в случая като родови форми на битие мислене играят роля на универсалии.*

Легендата за извора, свързан със “Сярина пещера”, обозначен под № 15 в книгата на Н. Колев, носи в себе си реминисценцията за отвличане на Персефона от хтоничния цар Хадес, който е триглав, т. е. триипостасен. Момата се казва Сяра. Етимологически името може да се обясни чрез санскрит и означава “царица”. Такава е Персефона. В тракийската митология, фиксирана върху купола на Казанлъшката гробница, е изобразен ритуал, свързан с Персефона, която също е

отвлечена от Хадес. В същия ден на сватбата тя е ухапана от змия. В книгата на Н. Колев обаче става дума за “три ергеня – три змея” (с. 51). В други случаи става дума за триглав змей. Щепомним, че подземната царица (Персефона) сключва брачен договор с Хадес чрез три нара или три зърна от нар. Според мита отвлечената (Персефона) е открита с помощта на факла (понякога две) от майка ѝ. Това е Деметра, която е ейдосът на Космическата душа. А самата Персефона (царица) е ейдосът на човешката душа. Чрез реминисценция в своята книга Н. Колев е представил разказа на информатора по следния начин: “Майка ѝ плакала и нареждала. Всяка сутрин ходила и гледала дано се покаже отнякъде дъщеря ѝ. А Сяра (= скр. царица, бел. Е. Д.) скрита вътре от Змея (подземния цар, бел. Е. Д.) тъгувала за своите близки и оплаквала съдбата си. Никой вече не я видял” (с. 51). От казаното дотук става ясно, че в традиционните представи човешката душа изпълнява градивни функции и придава стабилност на отношенията и институциите в нашето социално битие.

Речният бог от Odisiton също носи следите на древната митология по нашите земи. Той е изобразяван върху античните монети на този град. Тъй като вече споменахме, че водата е архетип, е обяснимо защо тази родова форма на мислене и битие има не само космически произход, но за някои от изворите се смята, че имат лечебни свойства. При големите извори, които най-често имат карстов произход, се е извършвала изключително продължителна във времето ритуална дейност. Често тази ритуална дейност в праисторическо и антично време по българските земи е свързана с култа към Сабазий. Интересно е да се отбележи, че думата извор според акад. Д. Георгиев (Траките и техният език, С., 1977) функционално е съотнесена с култа към Блестящия (Протогон). Това се отнася предимно до орфическите традиции. Думата “извор” (гр. салтус) = “тека”, “salio” (лат.) (Д. Георгиев. Траките и техният език, с. 163) произлиза от апелатива “сал”, “зал”, с който е свързано и името на тракийския бог Залмоксис. Към тази генетична връзка следва да се отнесе и култът към Дарзалас. Интересно, че неговата иконография, известна най-често от одесосските монети, се възпроизвежда от Мадарския конник (независимо че носи шпори).

В допълнение на казаното ще отбележим, че названията на някои водоизточници, както и реки, носят несъмнено тракийски произход. На тракийски език “*bara*” означава неголяма река. Такъв е случаят с “**дългата бара**” в книгата на Н. Колев (с. 42). Южно от гр. Ловеч тече малка рекичка, която е известна като Гознишката бара.

Горespoменатият мит за отвличането на Персефона е претърпял реминисценция в легенда № 16 от книгата на Н. Колев. Тя е фиксирана в Беглеж (Плевенско), а Сярината пещера е фиксирана западно от Угърчин при р. Каменица, откъдето извира бистра студена вода. Н. Колев отбелязва за Сяра (царица): “Минавали годините, а злочеста Сяра непрестанно проливала сълзи. От сълзите ѝ протекъл бистър поток, който и сега клоkochи от бездънния отвор на пещерата. На стените до отвора и днес личи косата на девойката Сяра” (с. 52). Във връзка с гореказаното ще отбележа, че в река (бара) Лепетура, приток на Вит, и до ден-днешен се добива разсипно злато чрез промиване. Златото е свързано с култа към Блестящия в палеобалканските традиции. За електроновата жреческа праисторическа торква, намерена в най-голямата ловешка пещера при Баш бунар, е използвано злато, добито навярно от р. Лепетура.

А сега до продължим коментара за реминисценцията, обозначен под № 16 в книгата на Н. Колев “Змей отвлича Марга”. Отвличането става чрез вихрушка. Змеят е крилат. Траките отливат крилати змейове от бронз. Чрез вихрушка се появява и отровната змия по време на Априлското въстание, само че този път реално и на площада. Отвличането на Марга също е в подземното царство, както е отвлечена Персефона. Майката на Марга също плаче както и Космическата душа, в която пребивава човешката душа преди да се въплъти в тъмницата на тялото. В легенда № 16 става нещо, което сега напомня на съвременните “бръмбари”. Според класическия мит майката (Деметра) открива дъщеря си (Персефона) и я освобождава от тъмницата на тялото. Но Персефона е сключила договор с Хадес и престоява в подземното царство половин година. В **легендата** за Марга става дума за друг акцент в тракийския мит. Змеят се превърнал в червено перо (забодено на ухото ѝ), за да подслушва разговора между майката и дъщерята, т. е. между Космическата душа и човешката. Известно е че червеният цвят е цветът на хтоничното. Така че цветът на перото

никак не е случаен, а има митологична първооснова. Майката, представена в книгата на Н. Колев, обаче наклала голям огън в огнището. (Хестия = ипостаса на Деметра. Деметра е пазителка на космическия огън.) Домашното огнище е проявление на този огън. Майката се досетила за хитрината на подземния цар и хвърлила перото в горящия огън. Така тя освободила дъщеря си в сакралното пространство на домашното огнище.

Легендата под № 19 е свързана с водопада Варвара. Тя също носи ремисценциите, свързани с пленяването на човешката душа от царя на подземното царство. Името съдържа в себе си тракийския апелатив “бал” = “силен”. “Красотата на девойката (душата) пленила сърцето на змея. Той решил да я вземе за своя жена. В един слънчев ден тя отново отишла за вода. Щом я забелязал, змеят грабнал момата и я отнесъл в своите подводни палати. Но девойката му се примолила и той я превърнал във водопад, който носи нейното име” (с. 56).

Легендата под № 20, носеща заглавие “Котленските извори”, е свързана със с. Новачево (Сливенско). Тези извори се намират на половин час път на север от Котел. Легендата се съотнася с култова дейност, извършвана от жрец, който носел названието “хотар”. Обикновено подобни светилища са били в близост с подземни извори. Но и тук прозира реминисценцията за отвличането на Персефона. Такова светилище е имало и при Хотнишкия водопад, където е открито най-старото злато на Блестящия Залмоксис). Думата злато и името Залмоксис имат общ корен. Също така Златна панега и Слатина (Ловешко) носят имена – следи от култова дейност, извършвана при подземни извори.

Света Марина е ипостасът на Деметра. Ето една възможност да бъде приканен сам читателят да извърши семиотичен анализ като се освободи от вътрешния напор за произволни нихилистични интерпретации (тъй като и такива са възможни, но се отнасят към фантазмите на човешкото мислене): “Жителите на селото често играели хоро до кладенчето. Веднъж от кладенеца излязъл ЗМЕЙ и като си избрал най-хубавата девойка, на име Марина, се върнал с нея в подземното си царство. Оттогава кладенчето пресъхнало. Но понеже Марина скърбяла много за близките си, често плачела. Щом заплачела, от кладенчето теквала вода. Оттук и названието на кладенчето

Марина” (с. 57). В книгата е отбелязано, че през 1989 г. змеят отново се появил. “Бил с едри люспи, а главата му с побеляла коса”.

В заключение ще отбележим, че включените предания и легенди в книгата на Н. Колев са **реминисценция** на палеобалкански митове. Това са последните останки от устните предания, свързани с тези традиции. Те са отгласи от палеобалканската митология, касаеща връзката между природата и човека. Изследванията на палеобалканската митология, проследяващи прехода **от мита към Логоса**, дават основание да се заключи, че събраното от Н. Колев е изключително ценно. Все още то съдържа в себе си семиотичната шифрованост на един модел на света, в който централно място заема човекът. Тези традиции носят в себе си една митология, имаща определена централна роля при прехода ù към европейската философия (където основно място заема Логосът-Словото). Устната традиция, фиксирана като резултат от многогодишния труд на Н. Колев, очевидно паралелно се е осъществявала с писмената традиция и е стимулирала мислене, което да търси своите висши цели. Между двете има отношение на взаимовлияние и взаимопреход. Но книгата показва, че по своите най-дълбоки културни ценности и образно мислене, възпроизвеждащо палеобалканските архетипове, ние сме един народ, носител на тези митове, които непосредствено са предшествовали възникването на философията. Н. Колев ни е представил реликти от тази култура, осъществявана по пътя на устните предания. Но тук се съдържат изключително ценни доказателства за нашето далечно духовно историческо минало и сегашно духовно битие. Би било съвсем необмислено, ако се придържаме към наивния реализъм, че семиозисът на нашата духовна култура няма диахронно историческо битие. Ако искаме българската философия да отива напред, тя би следвало да включи в своя предмет на изследване и това митологично минало, за което така убедително ни напомня най-новата книга на Н. Колев “Български предания и легенди, свързани с водоизточници”. Ако ние сме носители дори в устната традиция на коренните европейски архетипове (и митология), то и българската философия следва да се отнесе към европейската. Българската философия и европейската се съотнасят така, както **особеното** (като категория) се отнася към **общото** (като категория) в обхвата на общото метафизично мислене.